

ДУШИЦА ГРБИЋ, Нови Сад

ДВА ПРЕПИСА ПАСХАЛИЈЕ ИЗ ЦЕТИЊСКОГ ПСАЛТИРА У СРБУЉСКИМ РУКОПИСНИМ КЊИГАМА

1. У саставу *Псалтира с последовањем*, штампаног 1495. године на Цетињу,¹ као пратећи текст налази се *Пасхалија* Дамаскина са луновником и синаксаром, коју је прерадио Ђурађ Црнојевић. Радећи на опису јеванђеља из збирке рукописних књига Библиотеке Матице српске, наишла сам на *Пасхалију* у саставу једног *Четворојеванђеља* друге четвртине XVI века (сиг. РР IV 4, старе сиг. РР 269 и 352 А 3),² у којој се помиње Ђурађ Црнојевић као њен аутор, што ме је подстакло на мисао да је она преписана из *Псалтира цетињског*. У раду Ђорђа Сп. Радојичића *Две старе српске рукописне књиге из Војводине* (1956) постоји констатација која потврђује овакву претпоставку.³ Из неких раније објављених радова Ђорђа Сп. Радојичића види се да има још рукописних књига са Црнојевићевим ускршњим таблицама, као што је један молдавски *Зборник* (припада Кијевској духовној академији, бр. 116) писан око 1554–1561. године⁴ и „један српски рукопис XVII века.”⁵ Трагајући за још неким преписима ове *Пасхалије*, прегледала сам каталоге ћирилских рукописних књига, који су ми били при руци.⁶ У

¹ *Црногорска библиографија*. Том 1, књ. 1. Евгениј Љвович Немировски, *Издања Ђурађа Црнојевића* 1494–1496, Цетиње 1989, 77–82, 156–174.

² *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 1. *Јеванђеља*, Нови Сад 1988, 36–38.

³ Ђорђе Сп. Радојичић, *Две старе српске рукописне књиге из Војводине*, Библиотекар, 3–4, Београд 1956, 177–179.

⁴ Ђорђе Сп. Радојичић, *О Штампарији Црнојевића*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XIX. Скопље 1938, 133–134; Исти, *Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века)*, Историски записи, књ. VI, св. 7–9, Цетиње 1950, 259.

⁵ Ђорђе Сп. Радојичић, *Карактер и главни моменти из прошлости старих српских штампарија (XV–XVII века)*, 259.

⁶ Љуб. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903; Сава Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци 1914; Душан Д. Вуксан, *Рукописи манастира Пшхе патријаршије*,

Опису ћирилских рукописних књига Народне библиотеке Србије наишла сам на податак да *Зборник призренски* из треће четвртине XVI века са додатком из XIX века садржи *Пасхалију* као у *Псалтиру Црнојевића*.⁷ Како нису рађена детаљнија поређења *Пасхалија* из *Матичиног јеванђеља* и *Зборника призренског* са *Пасхалијом* из *Псалтира цетињског*, интересовало ме је у коликој мери преписи одговарају предлошку.

Задатак овог прилога јесте да се текстолошким, ортографским и језичким упоређивањима наведених рукописних *Пасхалија* са *Пасхалијом* у *Псалтиру Црнојевића* докаже да су оне заиста преписане из ове *Цетињске* књиге, како би се тиме допринело расветљавању неких међусобних веза између цетињских инкунабула и србуљских рукописних књига.⁸

Пре него што се изложе резултати ових поређења, треба истаћи да *Цетињски псалтир* није била једина цетињска књига, која је послужила као узор рукописним србуљама. У једном *Октоиху* из збирке рукописа Пећке патријаршије сачуван је запис, који сведочи о томе да је ова књига преписана са *Цетињског октоиха*,⁹ док за тзв. *Буђановачко јеванђеље* постоје претпоставке да је настало са непознатог *Цетињског четворојеванђеља*.¹⁰

2. Текстолошка поређења *Пасхалије* у *Четворојеванђељу* и *Зборнику призренском* са *Пасхалијом* у *Цетињском псалтиру*¹¹ показују да између њих и штампаног предлошка нема знатнијих разлика. Преглед примера у којима се јављају одступања између *Јеванђеља* и *Зборника* у односу на *Псалтир* доносим у целини. Тако сам између *Псалтира* и *Јеванђеља* констатовала следећа неслагања.

Зборник за историју Јужне Србије и суседних области, књ. I, Скопље 1936; Владимир Мошин, *Ћирилски рукописи Југославенске академије*. I дио. *Опис рукописа*, Загреб 1955; Владимир Мошин, *Ћирилски рукописи Повијесног музеја Хрватске и Копитареве збирке*, Београд 1971; Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978; Димитрије Кириловић, *Ћирилске рукописне књиге у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за годину 1977, II, Нови Сад 1979, 53–69; Љубица Штављанин – Ђорђевић, Мирослава Гроздановић – Пајић, Луција Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986.

⁷ Љубица Штављанин – Ђорђевић... *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, 68–72.

⁸ У раду сам користила фототипско издање *Цетињског псалтира*, Цетиње 1986, оригинал и копије *Матичиног јеванђеља* и копије *Пасхалије* из *Зборника призренског*.

⁹ Душан Д. Вуксан, *Рукописи манастира Пећке патријаршије*, 166; Ђорђе Сп. Радојичић, *О Штампарии Црнојевића*, 133.

¹⁰ Ђорђе Сп. Радојичић, *О Штампарии Црнојевића*, 166–171; В. Р., *Један важан докуменат из наше националне историје, Буђановачко еванђеље, писано у доба цара Сулејмана Великог, Време, XVIII*, бр. 5743 (13. јануар), Београд 1938, 8; Вел. Комски, *Буђановачко јеванђеље. Један до сада непознат писани споменик који доказује да су Срби живели у Срему и пре сеобе под Чарнојевићем, Правда, XXXIV*, бр. 12038 (22. април), Београд 1938, 11; Светозар Матић, *Буђановачко еванђеље или од када има Срба у Срему и у осталој Војводини, Војвођанин, XVI*, бр. 35 (3. септембар), Нови Сад 1938, 6; М. Мијатовић, *Њ. Св. Патријарх при повратку за Београд добио је на поклон старо „Буђановачко јеванђеље“*, писано 1548. године, Политика XXXVI, бр. 11306 (21. новембар), Београд 1939, 7; в. и Боривоје Маринковић, *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа*. Прва књига. „Мних Макарије от Чрније Гори“ (XV–XVI), Цетиње 1988, 731, 735, 741, 762.

¹¹ У даљем излагању употребљаваће се скраћенице за наведене *Пасхалије*: *Јеванђеље*, *Зборник*, *Псалтир*.

а) У *Псалтиру* постоји текст, реч или слово, а у *Јеванђељу* је изостављено: Пс¹² *часъ вынже лоуны мена/нѣс(ть)*.¹³ *шестое число* 1916/14–15¹⁴ – у Јев¹⁵ текст изостаје 290а/8; у Пс постоји и (везник) 184а/9 – у Јев и изостаје 283а/7; Пс *ѣ гим с њ каз с ѣ квмСи* 184а/16 – у Јев без другог *ѣ* у низу 283а/13.

б) У *Псалтиру* нема текста, речи, а у *Јеванђељу* постоји: у Пс изостаје текст 187а/8 – Јев *иоѿа крѣг|* 285б/24; у Пс нема и (везник) 192а/19 – у Јев долази и 290б/18.

в) Различит редослед речи: Пс *ящѣ хоѿици / ѡбрѣсты . рождество хѣво . и меснїе неде/анѣ, и трѡдъ егда починаеть . и месопоч/сть . и ѿ. мѣчникъ* 192а/9–12 – Јев *ащѣ хоѿиши ѡбрѣсти . / рожд|ьство х|с|во . и меснїе не|д|(ѣ)анѣ . и ме|с|(о)нѣ|с|(ть) и трѡд|а| ег|д|а починаеть и ѿ м(оу)ч|(еникъ)* 290б/9–11.

г) Различито писање бројева (речју или словним знаком): Пс *прѣва* 191б/8 – Јев *ѧ*. 290а/2–3; Пс *ѡ* . *личномъ* 192б/14 – Јев *се|д|лично|мъ* 291а/20.

д) У Пс није потврђена вокализација полугласа у *четвѣрткѣ* 192б/20 – у Јев јесте: *четвѣрто|кѣ|* 291б/5; у Пс је редуковано *і* испред *ј* у случају *трѣтїи* 192а/6–7 – у Јев је *трѣтїи* 290б/6; различита адаптација гласова: Пс *гнѣварѣ* 191а/15 – Јев *гнѣарѣ* 289б/11; Пс *пентикости* 192б/22 – Јев *пен'дикости* 291б/7.

ђ) У Пс је Гјд *сѣ дмьце* 184а/6 – у Јев *сѣ дмици* 283а/5; у Пс је дужи придевски облик *ѡбрѣтѣаемоѣ* 184а/12 – у Јев краћи *ѡбрѣтѣаемо* 283а/10.

е) Остале разлике најчешће су грешке или исправљања: Пс *сѣстраждѣтъ* 192а/3–4 – Јев *сѣстра|д|аѣт'* 290б/3; Пс *ѣ ѣ в ѡ кгмдїѡ ансхгї кв ѣ ѣ г* 189а/28 – у Јев уместо *їѡ* је *хї* 288а/2; Пс *звгї нхѣ гнгѡ з какѡ си видѡдї* 190б/7 – у Јев уместо првог *г* је и 289а/5; Пс *ѡбрѣтъ* 191б/22 – Јев *ѡбрѣта* 290а/14.

Између *Псалтира* и *Зборника* разлике су следеће:

а) У *Псалтиру* постоји слово, а у *Зборнику* га нема: Пс *ѡг ѡм нир ѣи ван р і . дрѡи звѣрSi* 184а/15 – у 3б¹⁶ без *в* 47а/9; Пс *г вкгч в ѡ . и ч амкѡ д инсчг* 184б/4 – у 3б без првог *і* 47б/8; Пс *ѣ наѡгї ѣи ли ѡ ви кгѣѡи мдѡдї* 188а/16 – у 3б без претпоследњег *і* 53а/11.

б) У *Псалтиру* нема слова, а у *Зборнику* постоји: Пс *г вкгчв ѡ . нча амкѡ д инсчг* 184б/4 – у 3б *ч* испред *д* 47б/8; Пс *ѣ ац звксш камзїцї* 185б/14

¹² Пс је скраћеница за *Пасхалију* у *Псалтиру цетињском*.

¹³ Надредна слова која су спуштена у ред означена су са | |, а попуњавање са (). Уп. исто: Вера Јерковић, *Српска Александрида, Академијин рукопис (бр. 352), Палеографска ортографска и језичка истраживања*, Београд 1983, 16.

¹⁴ Прва арапска цифра означава број листа у књизи, слова *а* и *б* стране, а број иза црте ред на страни где се пример налази.

¹⁵ Јев је скраћеница за *Пасхалију* у *Јеванђељу Матичином*.

¹⁶ 3б је скраћеница за *Пасхалију* у *Зборнику призренском*.

Уместо *о*, како је у *Псалтиру*, у *Јеванђељу* је неколико пута написана *омега*, и то у следећим категоријама: падежни наставак –*ом*: Пс *гѣомь* 184а/11 – Јев *господѣномь* 283а/9; Пс *сѣдмичномь* 192б/7 – Јев *сѣдмичномь* 291а/13; Пс *лѣтомь* 191б/2 – Јев *лѣтомь* 289б/25; присвојни придев на –*ов*: Пс *петровь* 192б/13, 22 – Јев *петровь* 291а/19, *петровь* 291б/7; лични наставак: Пс *рѣкохомь* 192а/9 – Јев *рѣкохомь* 290б/8; у речи: Пс *месопочеть* 184а/2–3 – Јев *месопочеть* 283а/2.

У *Зборнику* нема примера замене *о* са *ѡ*.

Из датог прегледа види се да нису многобројни примери у којима су писари одступили од узора у писању *омега* и *о*. У иницијалном положају ни у једном случају нема *о*, увек је *омега*, док је само четири пута, и то у *Јеванђељу*, на почетку широко *О*. У положају иза сугласника у оба преписа *омега* је замењивана са *о*, а *о* са *омегом* само у *Јеванђељу*.

За обележавање фонеме у писари *Јеванђеља* и *Зборника* користе *оу* и *ѡ*, и то чешће *ѡ*. У писању нису уочене неке правилности, што се слаже са стањем и у неким другим споменицима.¹⁸ У односу на штампану *Пасхалију*, у рукописним текстовима има доста замене *оу* са *ѡ*. Посебних правила у томе нема, те нема разлога да се изнесе грађа.

Писање слова *ѡ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* у преписима не подудара се увек са употребом ових слова у *Цетињској пасхалији*. Правила у томе нема, али се тиме показује да се не ради о копирању. Списак примера у којима се јављају одступања у односу на *Псалтир* доносим у целини, и то за сваки рукопис посебно.

У случајевима у којима је писар *Јеванђеља* заменио *ѡ* из *Псалтира* са *ѡ*, слово *ѡ* је у *Псалтиру* било правилно употребљено само у следећим падежним наставцима именица: Гјд Пс *ѡкары* 184а/10 – Јев *ѡкары* 283а/8; Пс Амн *часы* 184а/7, 191б/15 – Јев *часы* 283а/6, 290а/8; Пс *чръты* 184а/7 – Јев *чръты* 283а/6. У осталим примерима писар је правилно поступио, пишући и уместо *ѡ*: Пс *сѣдмьце* 184а/6 – Јев *сѣдмьце* 283а/5; Пс *сѣдмьци* 184а/9 – Јев *сѣдмьци* 283а/7; Пс *сѣдмьчнаа* 191а/27 – Јев *сѣдмьчнаа* 289б/22; Пс *чьсло* 184а/9, 191а/21, *чьсло* 191а/23–24, 191б/12 – Јев *число* 283а/8, *число* 289б/16, *число* 280б/19, 290а/6; Пс *чьсла* 191а/26 – Јев *числа* 289б/21; Пс *чьсли* 191б/16 – Јев *числи* 290а/9; Пс *чьслѣ* 192а/1 – Јев *числѣ* 290б/1; Пс *чьсли* 192б/6 – Јев *числы* 291а/13; Пс *ѡбрѣсты* 192а/10 – Јев *ѡбрѣсты* 290б/9; Пс *вѣзмы* 192а/19 – Јев *вѣзмы* 290б/17.

У *Псалтиру* је у складу са нормом стајало *ѡ*, а писар *Зборника* је написао *ѡ*: Гјд Пс *лѡчны* 191б/14 – 3б *лѡны* 58б/16; Пс *пасхы* 192б/21 – 3б *пасхи*

¹⁸ Уп., на пример: Душан Јовић, *О језику „Закона о рудницима“ деспота Стефана Лазаревића*, Јужнословенски филолог, књ. XXVII, св. 3–4, Београд 1968–1969, 381; Вера Јерковић, *Ортографија „Житија св. Симеона“ од св. Саве*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVIII/1, Нови Сад 1974, 112; Вера Јерковић, *Натпис на мраморном стубу на Косову*, Зборник историје књижевности, књ. 10, САНУ, Београд 1976, 139; Вера Јерковић, *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*, Нови Сад 1975, 60–62; Вера Јерковић, *Српска Александрида*, 59.

616/3; Пс Амн *празднѣкы* 184а/4 – 36 *празники* 466/12; Пс Ијд *лоуѣнныѣ* 191а/26–27 – 36 *лоуѣн|м|* 58а/10–11.

Слово **ы** није стајало на месту, а писар је интервенисао, пишући и у случајевима: Пс *празднѣкы* 184а/4 – 36 *празники* 466/12; Пс *сѣдмѣци* 184а/9 – 36 *сѣдмици* 47а/2; Пс *седмичнаа* 191а/27 – 36 *седмичнаа* 58а/11–12; Пс *паки* 191а/18, 20 – 36 *паки* 576/16, 58а/1; Пс *чысло* 191а/21, *чысло* 191а/23–24, 1916/12, 13 – 36 *число* 58а/3, 6, 586/12, 586/14.

У *Псалтиру* је три пута исправно употребљено **ы**, а у *Јеванђељу* је оно замењено са **ї**: Пс *дробныѣ* 184а/7 – Јев *дрокнїѣ* 283а/6; Пс *дрокныѣ* 1916/15 – Јев *дробнї|х|* 290а/8; Пс *месныѣ* 1926/24 – Јев *меснїѣ* 2916/9.

Писар *Зборника* написао је **ї**, уместо слова **ы** које је правилно стајало у *Псалтиру*: Пс *дробныѣ* 184а/7 – 36 *дрокнїѣ* 466/18.

У *Псалтиру* је слово **и** два пута било на месту, а у *Јеванђељу* је оно замењено са **ы**: Пс *почни* 191а/18 – Јев *почнѣнї* 2896/13–14; Пс *чысли* 1926/6 – Јев *числы* 291а/13.

Писар *Зборника* је неправилно заменио **и** са **ы**: Пс *црѣновеѣкнѣмь* 184а/11 – 36 *црѣновеѣкнѣ|м|* 47а/6; Пс Амн *днї* 192а/1, 1926/28 – 36 *днѣ* 596/3, 616/15.

Замена **и** из *Псалтира* са **ї** у *Јеванђељу* среће се у случајевима: Пс *засѣстрадаѣти* 1916/4–5 – Јев *засѣстрада|д|атї* 2896/27; Пс *ради* 1916/5 – Јев *ра|д|ї* 2896/28.

Група *-ија* иза вокала у једном случају је у *Псалтиру* обележена са *-иа*, а у *Зборнику* са *-їа*: Пс *маиа* 1926/23 – 36 *маїа* 616/6.

Група *-ије* у *Псалтиру* је означена са *-їѣ*, а у *Зборнику* са *-иѣ* у примеру: Пс *меснїѣ* 192а/10 – 36 *меснїнѣ* 596/16.

Неколико пута писар *Зборника* исправно је написао **и** уместо **ї**, **ї** из *Псалтира*: Пс *трїѡдѣ* 192а/11 – 36 *триѡ|д|* 596/17; Пс *непрїѣтнѣ* 192а/20 – 36 *непрїѣтнѣ* 60а/13; Пс *прїѣтно* 192а/28 – 36 *прїѣтно* 606/8; Пс *октомрїа* 191а/19 – 36 *октомрїа* 576/18; Пс *сѣшѣствїѣ* 192а/15 – 36 *сѣшѣств|в|нѣ* 60а/4.

У речи страног порекла у *Псалтиру* је *ижица*, а у *Јеванђељу* **ы**: Пс *Дамаскѣнови* 184а/10 – Јев *Дамаскѣновы* 283а/8. У *Зборнику* *ижица* је једанпут употребљена уместо **в** из *Псалтира*: Пс *ѣврѣѡмь* 192а/12–13 – 36 *їѣ-ѣврѣѡ|м|* 60а/1.

У сва три текста *Пасхалије* меша се писање **ѣ** и **ѣ**, што јасно указује на екавски изговор језика српске редакције, који је био у употреби до средине XVIII века.¹⁹ У замени **ѣ** из *Псалтира* са **ѣ** највише је интервенисао писар *Јеванђеља*, док је писар *Зборника* само два пута начинио исправку.

¹⁹ Александар Младеновић, *Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века*, Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави, Нови Сад 1973, 40.

Етимолошки гледано, **ѣ** је у *Псалтиру* било правилно написано, а писари су одступили у случајевима: Пс **мѣна** 192а/2 – Јев. **мена** 290б/2; Пс Дјд **Ѣкарѣ** 191а/15 – Јев. **Ѣкарѣ** 289б/11; Пс Лјд **Ѣкарѣ** 191б/24 – Јев. **Ѣкарѣ** 290а/17; Пс **вторѣи** 192а/6 – Јев. **ЗВ вторѣи** 290б/6, 59б/10. У осталим примерима слово **ѣ** није било на месту, а писари га замењују са **ѣ**: именице: Пс **сѣдмьци** 184а/9 – Јев. **сѣдмьци** 283а/7; Пс **рѣдоу** 191б/7 – Јев. **рѣдѣ** 290а/1; редни број три: Пс **трѣтїе** 191б/12, 192а/6 – Јев. **трѣтїе** 290а/6, 290б/6; Пс **трѣтїен** 192а/6–7 – Јев. **трѣтїен** 290б/6; Пс **трѣтїемь** 192б/4 – Јев. **трѣтїемь** 291а/10; уместо **ѣ** написано је широко **ѣ**: Пс **трѣтїе** 192а/24 – Јев. **трѣтїе** 291а/1–2; глаголи: Пс **знамѣноуѣци** 184а/6 – Јев. **знамѣноуѣци** 283а/5; Пс **назнамѣнаеть** 191б/19 – Јев. **назнамѣнаеть** 290а/12; лични облик: Пс **рѣкохомь** 192а/9 – Јев. **рѣкохомь** 290б/8; Пс **водѣщенїе** 191б/17 – **ЗВ водѣщенїе** 59а/2; у речи страног порекла где је постојао старословенски дублет у употреби **ѣ** или **ѣ**: Пс **андрѣовь** 192б/8–9 – Јев. **андрѣовь** 291а/15.

Уместо **ѣ**, како неправилно стоји у *Псалтиру*, писар *Јеванђѣља* пише **ѣ** у случајевима: Пс **Ѣговѣщенїе** 192а/12, 192б/8, 19 – Јев. **Ѣговѣщенїе** 290б/11, 291а/14–15, 291б/3–4. У *Зборнику* оваквих одступања од узора нема.

За разлику од штампане *Пасхалије* где је употребљено само *танко јер*, у оба преписа користе се по три знака, и то: у *Јеванђѣљу* *танко јер*, *пајерак* и *дебело јер*, а у *Зборнику* *танко јер*, *пајерак* и *високо јер*. Употреба *дебелог јера* у *Јеванђѣљу* сведена је на неколико примера, а у *Зборнику* постоје једино две потврде за *високо јер*.

Само два пута у префиксу **вѣз**– начињена је разлика битна за једнојеров и вишејеров правопис (уместо *танког јера* написано је *дебело јер*): Пс **вѣзмы** 192а/19 – Јев. **вѣзми** 290б/17; Пс **вѣзнесење** 192б/12 – Јев. **вѣзнесење** 291а/18. Остали примери из *Јеванђѣља* тичу се замене **ѣ** са *пајерком* на крају речи (Пс **сѣстраждаеть** 192а/3–4 – Јев. **сѣстраждаеть** 290б/3 итд.), иза префикса **оѣ**– (Пс **оѣхожденїе** 184а/4–5 – Јев. **оѣхожденїе** 283а/4), затим у *Псалтиру* нема знака, а у *Јеванђѣљу* се налази *пајерак* или *танко јер*. У овом последњем случају реч је о именима месеци (Пс **гѣнвар** 184а/13 – Јев. **гѣнварь** 283а/11; Пс **марѣ** 191а/12 – Јев. **марѣ** 289б/8; Пс **ѣерѣар** 191а/15 – Јев. **ѣерѣарь** 289б/11), личном имену (Пс **гюргѣмь** 184а/11 – Јев. **гюргѣмь** 283а/9) и поједи-ним речима (Пс **ѣпахѣ** 191а/12 – Јев. **ѣпахѣ** 289б/8; Пс **вѣсикѣ** 192а/5 – Јев. **вѣсикѣ** 290б/4–5; Пс **пѣнтикѣсти** 192б/22 – Јев. **пѣндикѣсти** 291б/7).

Најчешће разлике у писању јерова између *Псалтира* и *Зборника* јављају се на крају речи, када се у *Псалтиру* налази *јер*, а у *Зборнику* нема знака. Крајњи сугласник је при томе у *Зборнику* подигнут над ред: Пс **лоуновњѣкомь** 184а/1 – **ЗВ лоуновњѣкомь** 46б/9 итд. У речи која означава месец у години писар *Зборника* је једанпут написао **ѣ**, а у *Псалтиру* знак изостаје: Пс **гѣнвар** 184а/13 – **ЗВ гѣнварь** 47а/8. У заменици **вѣсь** и прилогу **вѣсѣгда** у *Зборнику* долази *пајерак*, а не **ѣ** као у *Псалтиру*: Пс **вѣсь** 192б/8 – **ЗВ вѣсь** 61а/1; Пс **вѣса** 192б/23 – **ЗВ вѣса** 61б/7; Пс **вѣсѣгда** 192б/11 – **ЗВ вѣсѣгда** 61а/5–6. У неким примерима у средини речи или на крају испред речца *же* и *се* у

Псалтиру нема знака, а у *Зборнику* је пајерак: Пс **ѢПАХТѢ** 191а/9 – 3б **ѢПАХ'ТѢ** 57б/8; Пс **прѣдвараѣт же** 191а/23 – 3б **прѣ|двараѣт' же** 58а/5–6; Пс **слоучит се** 192а/25–26 – 3б **слѣчит' се** 60б/3–4 итд.

Оба писара су слово **ѡ** заменила са **т** у примеру: Пс **маѡрѣа** 192б/15 – Јев **ма|рѣ|а** 291а/21, 3б **м(а)|рѣ|а** 61а/12–13.

У обележавању групе *је* у иницијалном положају заједничка разлика за *Јеванђеље* и *Зборник*, у односу на *Псалтир*, тиче се једног случаја (код речи страног порекла), када је уместо лигатуре из *Псалтира* у *Јеванђељу* употребљено **ѣ**, а у *Зборнику* **іѣ**: Пс **Ѣврѣѡмь** 192а/12–13 – Јев **іѣврѣѡмь** 290б/12, 3б **іѣврѣѡ|м** 60а/1. Група *је* на почетку речи није исто означена у *Псалтиру* и *Зборнику* још и у речи **нѣтъ**. Уместо лигатуре из *Псалтира* у *Зборнику* је употребљено широко **ѣ**: Пс **нѣ|т(ъ)** 184а/6 – 3б **ѣ|т(ъ)** 46б/16 итд. У писању *је* на крају речи *Јеванђеље* се не слаже с *Псалтиром* у једном примеру, када је уместо лигатуре из *Псалтира* у *Јеванђељу* написано широко **ѣ**: Пс **сѣѣ** 191а/15 – Јев **сѣѣ** 289б/11. Лигатура из *Псалтира* на крају речи и слога у *Зборнику* је замењена широким **ѣ** три пута, а малим **ѣ** једанпут: Пс **нмѣѣ** 184а/2 – 3б **нмѣѣ** 46б/9; Пс **вѣѣѣ** 191б/6 – 3б **вѣѣѣ** 58б/3; Пс **водѣѣѣѣѣ** 191б/17 – 3б **водѣѣѣѣѣ** 59а/2; Пс **сѣѣ** 191а/15 – 3б **сѣѣ** 57б/13. У већини примера из *Зборника* групу *је* на крају речи и слога означава широко **ѣ**, за разлику од *Псалтира*, где је употребљено мало **ѣ**. Нпр.: *–аје*: Пс **начинаѣтъ** 191а/16–17 – 3б **начинаѣтъ** 57б/5 итд.; *–оје*: Пс **нзѡѡкрѣтѣннѡѣ** 184а/10–11 – 3б **нзѡѡкрѣтѣннѡѣ** 47а/4–5.

Група *ља* се у тексту *Пасхалије* јавља два пута, а за *ња* нема потврда. У оба случаја у *Зборнику* је иза сугласника написано **д**, а не **т**, као у *Псалтиру*: Пс **нѣдѣла** 192а/15, 192б/26 – 3б **нѣ|д|(ѣ)ла** 60а/5, 61б/11. У *Јеванђељу* нема одступања од штампаног текста.

Групе *ље*, *ње* се у *Псалтиру* означавају са **лѣ**, **нѣ** (једанпут **нѣ**). У *Јеванђељу* нема разлика у односу на предлогачак, сем у примерима: Пс **нѣдѣлѣ** 192б/24 – Јев **нѣ|д|(ѣ)лѣ** 291б/3; Пс **внѣгда** 192б/24 – Јев **внѣгда** 291б/9. У *Зборнику* се *ље*, *ње* обично означавају тако што се иза сугласника пишу **ѣ**, **ѣ**, а не лигатура: Пс **чрѡвлѣнѡѣ** 191б/16 – 3б **чрѡвлѣнѡѣ** 59а/1; Пс **нѣдѣлѣ** 192а/10–11, 192б/16 – 3б **нѣ|д|ѣлѣ** 59б/16, 61а/14; Пс **прѣполовлѣнѣ** 192б/11 – 3б **прѣ|половлѣнѣ** 61а/6–7; Пс **починѣ** 191а/19, 192б/17 – 3б **починѣ** 58а/3, 61а/15; Пс **тогдашнѣга** 191б/27–28 – 3б **тог|д|ашнѣга** 59а/18; Пс **понеже** 192б/10 – 3б **понеже** 61а/4.

За групу *љу* у тексту постоји само један пример, док се *њу* не потврђује. У *Псалтиру* и *Јеванђељу* је иза сугласника написана лигатура **ю**, а у *Зборнику* слово **ѡ**: Пс **нѣдѣлю** 192б/10 – 3б **нѣ|д|ѣлѡ** 61а/5.

У *Пасхалији* је употребљено неколико речи страног порекла, у којима се срећу групе *хе*, *хе*. У *Псалтиру* се ове групе означавају са **кѣ**, **гѣ**. У обележавању група *хе*, *хе* писари су се ретко придржавали узора, јер су иза **к**, **г** углавном писали: **ѣ**: Пс **црѡновѣкѣмь** 184а/11 – Јев **црѡновѣкѣмь** 283а/9, 3б **црѡнѡѣвѣкѣ|м** 47а/6; Пс **гѣнвар** 184а/13 – Јев **гѣн'варѡ** 283а/11, 3б **гѣнварѡ**

47а/8; Пс *Гѣн'варь* 191а/15 – 36 *Гѣн(вар)* 576/13; Пс *Гѣноуаріа* 191а/17 – 36 *Гѣнваріа* 576/15; Пс *Гѣноуаріа* 191а/21 – Јев *Гѣнваріа* 2896/17, 36 *Гѣнваріа* 58а/3; Пс *Гѣноуаріа* 1926/1 – 36 *Гѣнваріа* 58а/14; Пс *Гѣноуаріа* 1926/17 – Јев, 36 *Гѣнваріа* 2916/2, 61а/15–16; Пс *Гѣноуаріа* 191а/21 – Јев *Гѣн'варіа* 2896/24; Пс *Гѣнваріа* 1926/17–18 – 36 *Гѣнваріа* 61а/16–17; Пс *Гѣѡргіѣ* 1926/20 – Јев, 36 *Гѣѡргіѣ* 2916/5, 616/2.

Наведени примери показују да се у *Псалтиру* огледа млађа, а у преписима старија рашка традиција.

Уместо једног *н*, како је у *Псалтиру*, рукописне *Пасхалије* имају два *н* у случајевима: Пс *чрѡвѡенное* 1916/16 – Јев *чрѡвѡенное* 290а/9; Пс *лоуны* 1916/28 – Јев *лоуны* 290а/21; Пс *знаменіе* 1916/17 – 36 *знаменіе* 59а/1. У *Псалтиру* је два *н*, а писар *Зборника* написао је једно *н* у примерима: Пс *лоуннаго* 184а/7–8 – 36 *лоунаго* 47а/1; Пс *сложенное* 184а/9–10 – 36 *сложеное* 47а/3; Пс *изѡѡкрѣтенное* 184а/10–11 – 36 *изѡѡкрѣтенное* 47а/4–5; Пс *лоуныны* 191а/16 – 36 *лѡны* 576/14; Пс *лоуныны* 191а/26–27 – 36 *лоуны|н|* 58а/10–11.

У сва три текста као интерпункцијски знаци користе се: тачка, зарез, две тачке и више комбинованих тачака. Употреба ових знакова у преписима није увек иста као у штампаном предлошку, али се у неким случајевима може уочити правилност у њиховом писању.

Најбројније разлике између преписа и предлошка јављају се у употреби тачке или зареза иза речи за означавање месеца у години, а испред слова у функцији броја. У *Псалтиру* се у оваквим случајевима иза речи за месец пише зарез, а у преписима долази тачка. Примери: Пс *март, ѿ* - 191а/12 – Јев *мартъ . ѿ* - 2896/8, 36 *м(а)|р(т) . ѿ* - 576/11; Пс *април, а* - 191а/12 – Јев *апри|а| . а* - 2896/8, 36 *а|п|(рил) . а* - 576/11 итд. (укупно је дванаест случајева).

У Пасхалној табlici много пута је у *Псалтиру* написана тачка, а у *Јеванђељу* и *Зборнику* нема знака: Пс *д . нча* 1846/4 – Јев *днча* 2836/4; Пс *з-каѣ д* 1846/9 – Јев *зкаѣ д* 2836/9 итд.; Пс *к-льг* 184а/24 – 36 *кальг* 47а/18; Пс *Сѡг* 184а/26 – *Сѡг* 476/2 итд.

У четири случаја у *Псалтиру* иза назива за месец, пред речју круг, долази зарез, а у преписима нема интерпункцијског знака: Пс *Сѣкт|(ѣмвріе), кроугъ* 1886/22 – Јев *сѣ|к|мвріе крѡ|г|* 287а/29, 36 *сѣ|к|(ѣмвріе) кроуг|г|* 54а/8; *ѡ|к|т|(омвріе), кроугъ* 189а/26 – Јев *ѡ|к|мвріе крѡ|г|* 2876/30, 36 *ѡ|к|(томвріе) 55а/3*; Пс *ноѣ|м|(вріе), кроуг* 190а/2 – Јев *ноѣ|м|вріе крѡ|г|* 2886/2, 36 *но|ѣ|(мвріе) кроуг|г|* 556/17; Пс *дѣ|к|(ѣмвріе), кроугъ* 1906/6 – Јев *дѣ|к|(ѣ)мвріе крѡ|г|* 289а/3, 36 *дѣ|к|(ѣмвріе) кроуг|г|* 566/12. У једном примеру подударају се само *Псалтир* и *Зборник*, док *Јеванђеље* одступа од овакве правилности: Пс *Гѣнвар, кроуг* 184а/13 – Јев *Гѣн'варь крѡ|г|* 283а/11.

Остали случајеви у којима се јављају одступања у *Јеванђељу* и *Зборнику* доносе се по групама разлика, и то за сваки рукопис посебно. У Пс је зарез, а у Јев нема знака: Пс *шестомъ*, 1926/5 – Јев *шестом* ' 291а/11; Пс *ѡговѣщеніе*, 1926/8 – Јев *ѡговѣщеніе* 291а/14–15; Пс *мѣсопоустъ*, 1926/13 – Јев

ме|с|(о)п|с|(тѣ) 291а/19; Пс **вѣзнесе́нїе**, 192б/21 – Јев **вѣзне|с|(е)нїе** 291б/6. У Пс је тачка, а у Јев двотачка: Пс **чѣсло**, 184а/9 – Јев **число**: 283а/8; Пс **днѣ** · 192а/17 – Јев **днѣ**: 290б/16. У Пс је двотачка, а у Јев зарез: Пс **лоунѣ**: 191а/25 – Јев **лѣнѣ**, 289б/20. У Пс је двотачка, а у Јев су четири тачке у кругу: Пс **всѣгда**: 191а/27 – Јев **всѣг|д|а** · 289б/22. У Пс је двотачка, а у Јев тачка (иза речи **лѣто**): Пс **лѣто**: 191а/20, 191а/23 – Јев **лѣто** · 289б/16, 289б/18; Пс **лѣтъ**: 191а/22 – Јев **лѣтъ** · 289б/17; Пс **лѣта**: 191а/24 – Јев **лѣта** · 289б/19.

Између *Псалтира* и *Зборника* је мање разлика у интерпункцији. У Пс је зарез, а у Зб нема знака: Пс **кѣгове́ценїе** 192б/8 – Зб **кѣгове́ценїе** 61а/1–2; Пс **кроуга**, 192а/26 – Зб **кроу|г|(а)** 60б/5; Пс **пасхалїа**, 184а/1 – Зб **пасхалїа** 46б/7. У Пс је двотачка, а у Зб тачка: примери из *Псалтира*, који се односе на употребу ових интерпункцијских знакова иза речи **лѣто**, исти су они, који су горе наведени уз разлике *Јеванђеља*, а примери из *Зборника* налазе се на следећим листовима: 57б/17, 58а/5, 58а/4 и 58а/7; Пс **лоунѣ** 191а/25 – Зб **лоунѣ** 58а/8; Пс **всѣгда** 191а/27 – Зб **всѣг|д|а** 58а/11.

У *Псалтиру* су констатована два начина скраћивања. Код првог начина, присутног у свим случајевима, сем у речи **моученикѣ** слова су у врсти, а изнад њих редовно се налази *титла*. У изостављању слова нема колебања, оно је код одређене речи увек исто. На пример: **кѣгове́ценїе** 192а/12, 192б/8, 192б/19; **хво** 192а/14; **сѣыхъ** 192а/15 итд. Реч **моученикѣ** скраћује се: **лѣникѣ** 192а/12 и **лѣ** 192б/9.

У *Јеванђељу* и *Зборнику* скраћивање са надметнутим словом је чешће. Од надметнутих слова у *Јеванђељу* долазе *с*, *х*, *ч* (**хво** 290б/14, **пѣ** 290б/15, **сѣхъ** 290б/14, 290б/15, **лѣ** 290б/11, а у *Зборнику* *м*, *с*, *ч* (**гнѣ** 47а/5, **апѣлѣ** 61б/15, **лѣ** 61а/3).

Титла само једанпут изостаје, и то у *Зборнику*, у примеру **гнѣ** 47а/5.

Осим сакралних речи у *Псалтиру* су скраћено написане и четири речи које означавају месеце, и то дизањем слова над ред и испуштањем краја речи. У *Јеванђељу* и *Зборнику* су у овим случајевима такође скраћенице: Пс **сѣ** 188б/22 – Јев **сѣмврїе** 287а/29, Зб **сѣ** 54а/8; Пс **ѡт** 189а/26 – Јев **ѡмврїе** 287б/30, Зб **ѡ** 55а/3; Пс **носѣ** 190а/2 – Јев **носврїе** 288б/2, Зб **носѣ** 55б/17; Пс **дѣ** 190б/5 – Јев **дѣмврїе** 289а/3, Зб **дѣ** 56б/12.

У сва три текста постоји скраћено писање и код речи на *-ст*, само што је у *Псалтиру* овакав начин сведен само на презентски облик **нстѣ**. У овим случајевима слово *с* се диже над ред, а испушта *т*, које се овде налази на крају речи. Овај начин скраћивања често је присутан и у најстаријим

споменицима.²⁰ Примери: Пс Ѣ 191а/16 – Јев Ѣ 2896/12, 36 Ѣ 576/14; Пс нема – Јев авгѢ 2866/27, 36 авгоѢ 53а/12; Пс, 36 нема – Јев месѡпѢ 2916/2.

Више пута се у рукописним *Пасхалијама* срећу примери скраћивања речи, у којима се сугласничко слово подиже над два једнака самогласника, од којих се један пише. У *Псалтиру* нема оваквих случајева. Примери: Јев нѣнѣ 2906/10, нѣлѣ 2906/14, нѣлю 291а/16 итд; 36 сло 47а/2, 59а/1, 4, 12, 15; 36 понеѣлникѣ 61а/17–18, засѣстраѣти 58а/18–586/1.

Ван скраћеница *надредна слова* се у *Јеванђељу* и *Зборнику* пишу у оквиру сугласничких група или на крају речи, док у *Псалтиру* таквих примера нема. Сугласници над редом у оквиру сугласничких група јесу: у Јев *д, м* – Бгѣ 2896/20, 2906/11, всѣгѣ 2896/22, 2906/7, тогдашнѣга 290а/20–21, прѣварѣт 2896/18–19, сѣлници 283а/5, 7, 290а/5, тоже 2896/25, межѣ 290а/9, тоже 290а/16, празникѣ 283а/3, сѣптемвриѣ 2896/9; у 36 *д, с* – всѣгѣ 58а/11, ѡвѣхоженіѣ 466/13, тоже 58а/15, 59а/12, такоже 586/8, межоѣ 59а/13, лѣніѣ 596/16. На крају речи јављају се следећи надметнути сугласници: у Јев: *в, д, л, р, х* – петрѡ 291а/19, триѡ 2906/11, напрѣ 291а/20, априѣ 2846/21, 2896/8, ѣрѣѣ 2906/18, дробнѣиѣ 290а/8, дробнѣ 290а/19, вѣсѣ 2906/14; у 36: *в, д, м, х* – апрѣѡ 616/1, напрѣ 47а/7, 61а/11, триѡ 596/17, синаѣарѡ 466/9, црѣноѡвѣкѣ 47а/6, лоуѣиѣ 58а/10–11, христѣанѡ 60а/2, вѣѣ 60а/5, дробнѣ 586/17 итд.

На крају реда у једном случају у *Јеванђељу* стављено је надредно е: ѣж 2896/25.

У тексту *Јеванђеља* једанпут је подигнута над ред лигатура *д + ѣ*, и то на крају речи: ѣѣ 2896/28.

Закључак. Детаљна анализа све три *Пасхалије* показује да су оба преписа тесно повезана са *Цетињским предлошком*. О томе сведочи мали број текстолошких разлика, које су могле настати тако што је текст диктиран или писан по памћењу, а не копиран. Правописне разлике, које су констатоване, показују да су све три књиге имале устаљен и одређен правописни тип, у основи ресавски, али са разликама које су потекле из разних писарских пракси. Правописне разлике између преписа и оригинала готово су редовна појава,²¹ јер би у овом случају задржан правопис *Цетињског псалтира* означио одступање од правописа целих књига. На

²⁰ Вера Јерковић, *Српска Александрида*, 81.

²¹ У препису „*Житија св. Симсона*“ од св. *Саве* из 1619. огледа се ресавска правописна норма, за разлику од предлошка где је поштована старија рашка традиција – уп. Вера Јерковић, *Ортографија „Житија св. Симсона“ од св. Саве*, 104.

основу правописних разлика не може се, стога, потврдити да ли је препис настао директно са штампаног узора, или са неког другог, већ раније начињеног преписа.

Dusica Grbic, Novi Sad

TWO TRANSCRIPTS OF CETINJE PSALTER IN SERBULIAN MANUSCRIPTS

Summary

As a part of *Psaltir s posledovanjem*, printed in 1495, there is *Pashalia Damas-kina* with lunovnic and sinaxar, which revisioned Djurdje Crnojevic. Pashalia was transcribed in the XVI century and later, and that fact was emphasized by Djordje Sp. Radojicic in his works. In the given paper are being discussed two transcriptions of mentioned *Crnojevic pashalia* in serbulian manuscripts books. One of them is in the *Cetvorojevandjelje* from the second quarter of the XVI century, and is in the collection of Library of Matica Srpska. The second is in *Prizren anthology* from the third quarter of the XVI century with an appendix formed in the XIX century, which is conserved in the National library of Serbia. Textologic, ortographic and lingusitic comparisons of mentioned manuscripts of *Pashalija* with that printed in Cetinje's psaltir showed a close corelation of manuscripts and Cetinje's pattern. There is a small number of textual differences, which could be arised because the text was dictated or written by heart, but not copied. Grammar differences showed that all the three books had fixed and defined grammar type, basically resavian, but with differences which were originated by diferente transcription practise.

Пасха́ліа , сьлоуновныкѡмь , ѡсннаѣарѡ
 мь . ѡмѣнѣ вькоупѣ пасхоу ѡмѣсѡ поу
 сть . ѡвсѣ двѣнжнмѣ коупно ѡ недвѣнжнмѣ
 прѣздыкы . показоуѡщѣ ѡвсѣгѡ лѣта ѡбъ
 хождѣнїе . ѡвькѡторѣн посннаѣарѡу мѣца ,
 ѡ сѣдмыце мѣна мѣца ѡ . назнамѣноуѡщн
 дѣнже ѡчасы ѡдрѡбныѣ часн ѡ чрѣты . лоуѡ
 наго кроуѣга чысло . **Ѵ**пахтамже чысло .
 ѡсѣдмыщн слѡво , ѡзлатѡу чысло . слѡже
 нноѡ ѡскары дама́скѡвн . ѡ зьѡбрѣтѣн
 ноѡ гѡно́мь гѡргѣмь црѣноѡвнкѣмь . оудѡб
 же ѡбрѣтаѡмоѡ тнпнѣмь на прѣдѣ
І ѡнварь, кроуѣг а в г д вѣс
 ст ѡбѣ ѣнн рѣи влн рѣи . дрзи зигр си
 е + † гим сс каз с е квм сс н
 д а в ж стг с з
 рѣ ѣ вкати ѡмнт дѣ акзт зѣ нндт си
 в ѡи сѣр егъ с квлъ е
 а н е с ѣнзъ м злсв з
 з † † гмдфѣи амаф дѣ нлнфгѣ кзи ф си
 ссѣртъ сксхъ крнпхъ
 е е вх зк . дхдѣ димзхг
 д + † ѣзъ еи влдь дѣ к . аь гѣ
 гнн іф зимѡѡс гкнъ вѣ
 в ѣннх а си ѡѡ е нмгѡ д сѣ . іѡ г
 а † † вѣнн ѡаѣ гнзѡ дѣ какдѡ гѣ
 з і зъ дѣи ѡ вѣ

